

ОНТОЛОГІЧНА МОДЕЛЬ САМОТНОСТІ

Поняття самотності має різноманітні визначення, що обумовлено використанням суміжних понять (ізоляція, усамітнення тощо), як синонімічних в деяких роботах, і як відмінних в інших. Дане поняття визначається в одних дослідженнях як негативне явище в розвитку особистості і пов'язано із незадоволеністю потреби у спілкуванні, в приналежності до соціальної групи, в інших – як результат обособлення, процесу самопізнання, росту суб'єктності. Протиріччя у визначенні самотності утворює методологічну проблему. Дана стаття присвячена аналізу методологічної проблеми і опису онтологічної моделі самотності як варіанту її вирішення.

Ключові слова: екзистенціальна самотність, соціальна самотність, особистість, розвиток.

Понятие одиночества имеет различные определения, которые обусловлены использованием смежных понятий (изоляция, уединение и т.п.) как синонимических в некоторых работах, и как различных в других. Данное понятие определяется в одних исследованиях как негативное явление в развитии личности и связано с неудовлетворенностью потребности в общении, в принадлежности к социальной группе, в других – как результат обособления, процесса самопознания, роста субъектности. Противоречия в определении одиночества образуют методологическую проблему. Данная статья посвящена анализу методологической проблемы и описанию онтологической модели одиночества как варианта ее решения.

Ключевые слова: экзистенциальное одиночество, социальное одиночество, личность, развитие.

Вступ. Стрімка урбанізація та індивідуалізація в суспільстві призводять до виникнення соціальних і екзистенційних проблем, до яких, зокрема, належить самотність. Пошук ефективних психологічних засобів допомоги самотнім сприятимуть подоланню їх кризових настроїв і формуванню нових життєвих стратегій.

Переживання самотності розглядається в одних дослідженнях як негативне явище в розвитку особистості: незадоволеність потреби в спілкуванні, в приналежності до соціальної групи, в інших – як результат обособлення, процесу самопізнання, росту суб'єктності. Існує також направлення досліджень, в яких самотність розглядається в ситуативному ракурсі. Тобто, самотність в одних ситуаціях має позитивне значення для особистості, в інших – негативне. Проте, дана концепція не вирішує методологічну проблему про значення самотності для особистості і не пояснює, чому в одних авторів самотність визначається як негативне явище, а в інших – як позитивне. Дана стаття присвячена огляду методологічної проблеми виявленої під час аналізу літератури і опису онтологічної моделі як варіанту її вирішення.

Вихідні передумови. Серед досліджень, що присвячені самотності роботи К.А. Абульханової-Славської, К.А., С.Л. Вербицької, С.А. Ветрова, Д.В. Гарбузова, О.В. Данчевої, В.Дж. Дерлеги, О.Б. Долгінової, А.Р. Кіпкіова, І.С. Кона, О.М. Коротеєвої, Ю.П. Кошелевої, В.М. Куніциної, Д.А. Матеєва, О.Н. Мухірової, К. Мустакаса, О.В. Неумоевої, Р.К. Нуреєвої, Е. Пепло, Ж.В. Пузанової, Ф. Райса, Д. Рассела, Є.Є. Рогової, К. Роджерса, Ф. Слейтера, І.М.

Слободчикова, Г.В. Старшенбаума, Д.Т. Судзуки, Г.М. Тихонова, Е.В. Тихонової, С.Г. Трубікової, І.А. Уледової, Н.В. Хамітова, Г.Р. Шагівалєєвої, Р.В. Шмельова, Н.В. Шитової, Дж.І. Янга, Є.С. Яхонтової, Hawkey, L. C., Preacher, K., & Cacioppo, J. T., Kurina, L. M., Knutson, L. C., Lauderdale, D. S., & Ober, C., Masi, C. M., VanderWeele, T. J., L. C., Thisted Savikko, Routasalo, Tilvis, Strandberg, Pitkala та інші.

В психології існують підходи до систематизації великої кількості досліджень самотності. Найбільш розповсюджена модель систематизації концепцій самотності запропонована Д.Расселом, М.Фергюсоном та Л.Пепло в якій центральним критерієм є школа психології [1]. Серед підходів до визначення самотності автори виділяють наступні: психодинамічний (Burton; Ferreira; Fromm-Reichman; Leiderman; Н. Peplau; Rubbins; Sullivan; Zilboorg), феноменологічний (К. Роджерс), екзистенційний (Мустакас, В.Міжускевич), соціологічний підхід (Боумен, Пісмен і Слейтер), когнітивний (Д.Рассел, М.Фергюсон та Л.Пепло), інтеракціоністський (Р. Вейс), приватний (В.Дерлега й С.Маргулис), гуманістичний (А. Маслоу),. Проте дана модель систематизації була запропонована в 70х роках ХХ століття, тому не включає в себе велику низку досліджень, і підходів. Основними представниками нейпсихологічного підходу є Hawkey, L. C., Preacher, K., & Cacioppo, J. T., Kurina, L. M., Knutson, L. C., Lauderdale, D. S., & Ober, C., Masi, C. M., VanderWeele, T. J., L. C., Thisted [2]. В базових концепціях самотності, що ґрунтуються на вищеперерахованих школах психології була

виявлена діаметрально протилежна точка зору на значення даного переживання для особистості, яка була виявлена і в сучасних дослідженнях. Так одні автори (С.В.Бакалдин, С.Л.Вербицька, О.М.Коротєєвої, Н.В.Перешіна, Є.Є.Рогова, Ю.М.Черепухин, Дж.І.Янга, Knutson, L. C., D. Lauderdale, Ober, Masi та ін.) притримуються позиції, що самотність має негативне значення для розвитку особистості, інші (А.А.Артамонової, О.В.Лазарянц, А.Р.Кирпиков, І.С.Кон, Е.Н.Мухиярова, Б.Миюскович, Е.В.Неумоева, А.В.Нечаев, Ж.В.Пузанова) стверджують, що дане переживання має позитивне значення і навіть є необхідною складовою розвитку. Значення самотності для особистості є не єдиною суперечністю у визначенні даного поняття. Складність визначення самотності пов'язана із відсутністю чітких розмежувань з дотичними до даного поняття термінів (ізоляція, аномія, усамітнення, відчуження) [3].

Нижче наведені результати емпіричного дослідження суб'єктивного переживання самотності, враховуючи визначенні у теоретичній частині критерії.

Формулювання мети. Метою даної роботи є аналіз виявленої у проведених дослідженнях методологічної проблеми, її доведення на емпіричному рівні та вирішення за допомогою побудови онтологічної моделі.

Об'єкт даної роботи – особистість. Предмет: дихотомічна природа суб'єктивного відчуття самотності.

Викладення результатів дослідження. Оскільки в теоретичному аналізі в групі досліджень, де значення самотності визначається, як негативне і дане переживання пов'язується з незадоволено потребою у спілкуванні, низькими комунікативними навичками, а в групі досліджень, де значення переживання самотності визначається як позитивне і не пов'язане з комунікативною сферою, то в моделі дослідження відповідно було виділено дві групи. Перша - із низькими комунікативними навичками і друга група із середніми та високими.

При дослідженні суб'єктивного відчуття самотності була використана батарея методик: методика діагностики рівня суб'єктивного відчуття самотності Д. Рассела, М. Фергюсона, методика індекс життєвого стилю у модифікації О.С.Романової, Методика смисложиттєвих орієнтацій Д.А. Леонтьєва, методика визначення ієрархії потреб за модифікацією І.О. Акіндінової,

методика діагностики комунікативних і організаторських схильностей, у якій буде прийнята до уваги шкала комунікативних схильностей.

Вибірка складалася з 281 респондентів. З них було 161 досліджуваних жіночої статі та 120 чоловічої.

У проведеному дослідженні були виявлені дві підгрупи за допомогою поділу вибірки за рівнем комунікативних вмінь. Були виявлені різні, а щодо деяких шкал, і протилежні кореляції в зазначених групах. Так, у групі респондентів з низькими комунікативними схильностями був виявлений зворотний зв'язок за коефіцієнтом Пірсона суб'єктивного відчуття самотності й самоінтересу на рівні 0,432 із рівнем значимості 0,030, глобального самовідношення на рівні 0,441 при рівні значимості 0,028 і прямий зв'язок зі шкалою самозвинувачення на рівні 0,456 при рівні значимості 0,018. У другій групі були виявлені протилежні кореляції суб'єктивного відчуття самотності й шкал самовідношення: прямий зв'язок із самоінтересом на рівні 0,423 при рівні значимості 0,002, глобальним самовідношенням 0,408 із рівнем значимості 0,011, аутосимпатією на рівні 0,408 при рівні значимості 0,003, самоповагою на рівні 0,434 на рівні 0,001, самоприйняттям на рівні 0,466 при рівні значимості 0,005, зв'язок із самозвинуваченням не був виявлений.

У другій групі респондентів суб'єктивне відчуття самотності взаємопов'язане із процесами самопізнання, самоусвідомлення і позитивного самовідношення, що вказує на позитивне значення самотності для особистості. Проте, у першій групі суб'єктивне відчуття самотності пов'язано із негативним самовідношенням та з самозвинуваченням, що вказує на негативне значення самотності для особистості.

Було виявлено прямий взаємозв'язок між рівнем суб'єктивного відчуття самотності та рефлексивністю на рівні 0.419 при рівні значимості 0.001 у групі з високими і середніми комунікативними вміннями. У групі з низькими комунікативними вміннями зв'язок між рефлексивністю і суб'єктивним відчуттям самотності обернений на рівні 0,423 із рівнем значимості 0,002.

Такі дані вказують не лише на діаметрально протилежне значення самотності для особистості, а й на якісно різну обумовленість і причину суб'єктивного відчуття самотності.

В групі, де самотність обумовлена потребою у спілкуванні, зв'язку між рівнем

самотності і рівнем механізмів психологічного захисту не має. В групі, де самотність обумовлена потребою у самовираженні, кореляція знаходиться на рівні 0,485 при рівні значимості 0,049. Це означає, що у другій групі чим вище рівень самотності, тим вище рівень механізмів захисту. Самотність і потреба у самовираженні, що її обумовлює, є складним психологічним утворенням, а відповідно потребує механізмів психологічного захисту, якщо вона актуальна і незадоволена суб'єктом.

Кореляція між рівнем самотності і рівнем смислотворчих орієнтацій у групі де дане переживання (самотність) обумовлене самопізнанням на рівні -0,414 при рівні значимості 0,002, що свідчить про наявність оберненого взаємозв'язку. У другій групі, де самотність обумовлена незадоволеною потребою у спілкуванні була виявлена кореляція на рівні -0,581, при рівні значимості 0,002, що свідчить про наявність зв'язку з оберненим характером.

Були виявлені кореляції між окремими шкалами механізмів психологічного захисту і смислотворчими орієнтаціями. Механізм психологічного захисту гіперкомпенсація зі шкалою результативності життя з корелював на рівні 0,586, при рівні значимості 0,011. Це означає, що результативність життя (а за методикою це є задоволеність власною самореалізацією) зростає при тому, коли зростає механізм захисту гіперкомпенсація, який призводить до визначних досягнень, але не для самореалізації, а для переваги і зверхності по відношенню до інших. Фактично це доводить, що в групі, де самотність обумовлена потребою у самореалізації, вона(потреба) є

незадоволеною, але за рахунок механізму захисту створюється ілюзія такої задоволеності і самореалізації у такому випадку не є істинна. Також механізм гіперкомпенсації зкорелював зі шкалою локус контролю життя на рівні 0,677, при рівні значимості 0,002. Це означає, що людина впевнена, що має свободу вибору і прийняття рішень у власному житті, але такого результату особистість досягає лише за рахунок гіперкомпенсації. Була також виявлена кореляція заперечення з результативністю життя на 0,448 при рівні значимості 0,042. Це свідчить про те, що якщо людина заперечує певну частину реальності, інформації, власних переживань, лише тоді збільшується рівень задоволення власною реалізацією. Був також виявлений взаємозв'язок шкали локус контролю «Я» із механізмом психологічного захисту заперечення на рівні 0,455, при рівні значимості 0,049. Тобто за рахунок заперечення людина відчуває себе такою особистістю, яка може самотійно створювати власне життя, цілі і їх досягнення, тобто такою, яка залишається вірною власним поглядам тощо. Особливо цікавим є те, що механізми психологічного захисту з корелювали із потребою у самовираженні на рівні 0,401 при рівні значимості 0,048, з оберненим характером, що свідчить про те, що чим вище будуть механізми захисту, тим нижче потреба у самовираженні. Для зручності візуалізації нижче представлено схематичне зображення виявлених зв'язків самотності, механізмів психологічного захисту, смислотворчих орієнтацій і потреби у самовираженні у групі, де самотність є наслідком самопізнання.

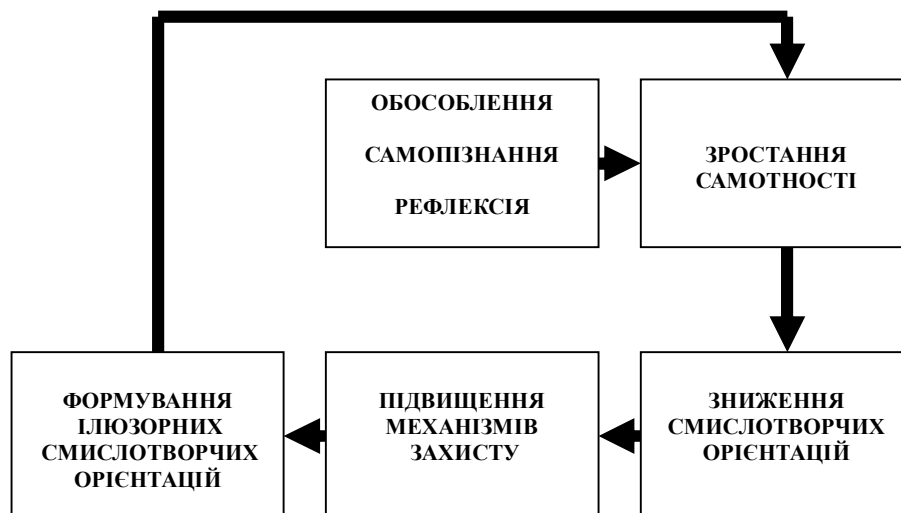

Рис. 1 Механізм переживання екзистенційної самотності

Даний процес, на нашу думку, відбувається тому, що самотність виникає коли людина пізнає себе і виявляє свої істинні прагнення, через це втрачається той смисл життя, який був до самопізнання, і це дуже важливий, проте і дуже неприємний для особистості період. Оскільки втрата смислу життя є важким і неприємним періодом для особистості, рівень механізмів психологічного захисту підвищується і через гіперкомпенсацію та заперечення створюється ілюзорний смисл життя. Ми кажемо ілюзорний, оскільки цей смисл повністю залежить від механізмів захисту і

при їх зниженні буде втрачений, а відповідно такий смисл не інтегрований у особистісний досвід людини. Зростання механізмів психологічного захисту призводить до підвищення рівню самотності, оскільки дане переживання обумовлене самопізнанням і має сигнальну функцію щодо невиявленої потреби у самовираженні. Враховуючи результати усіх частин емпіричного дослідження ми схематично зобразили механізм перенаправлення самотності для сприяння розвитку особистості, що відображає виявлені кореляції.

Рис. 2 Механізм переорієнтації самотності

В моделі наведеній вище ми бачимо роль актуалізації потреби у самовираженні, які дозволяють створити істинні смислотворчі орієнтації без застосування механізмів психологічного захисту. Отже обособлення, самопізнання та рефлексія призводять до зростання самотності відповідно до зниження смислотворчих орієнтацій, актуалізується потреба у самовираженні і тим самим рівень самотності знижується і трансформується у відчуття самотійності і призводить до утворення істинних смислотворчих орієнтацій, які побудовані через самовираження особистості, тобто вона є безпосередньо залучена до творення смислу життя, даний процес є усвідомлений.

У групі, де самотність є наслідком незадоволеної потреби у спілкуванні також був проведений кореляційний аналіз, однак по балам загалом, ні по окремих шкалах не було виявлено зв'язку із механізмами захисту.

Відчуття самотності є сигнальним переживанням, через яке до свідомості

особистості має доходити інформація про актуальну необхідність у спілкуванні, якщо потреба не задовольняється негайно, то самотність буде зростати і тим самим знижувати смисл життя, задоволення від життя, його результативність.

Якщо людина підвищує власні комунікативні навички і задовольняє потребу спілкуванні, тим самим знижується рівень самотності, адже він фактично відображає незадоволеність даної потреби і як наслідок підвищується рівень смислотворчих орієнтацій.

Отримані дані та зведенні у єдину онтологічну модель самотності, де позначені особливості і наслідки даного явища у різних онтологічних площинах буття людини. Самотність можна розглядати у площини індивіда, що є біологічною площиною буття людини і відповідно тут самотність відображає стан ізоляції, що може бути добровільним усамітненням або примусовою ізоляцією. Наслідки такої самотності залежать від критерію тривалості даного стану. Якщо це є довготривалою ситуацією,

то вірогідним буде або соціопатія, або соціальна дезадаптація.

На другому щаблі буття людини знаходиться соціальна площина. Самотність, що розгортається на рівні особистості, обумовлена незадоволеною потребою у спілкуванні та низькими комунікативними навичками. Особливостями переживання самотності на даному щаблі є соціальна ідентифікація. Наслідками такої самотності є низький рівень самовідношення і низький рівень смислотворчих орієнтацій. Отже соціальна самотність – це відображення та індикатор задоволеності та достатності кількості/якості соціальних контактів і спілкування особистості.

Останнім щаблем онтологічної моделі самотності є індивідуальність. Даний рівень відображає неповторність та унікальність людини і самотність відповідно є обумовленою процесами самопізнання, обособлення, рефлексії. Дана самотність має власні особливості, серед яких зв'язок із механізмами захисту, які впливають на дане переживання, виводячи тим самим людину із екзистенційної кризи. З одного боку, це зменшує болючість переживання, та з іншого призводить до стагнації розвитку людини. Площина індивідуальності є найвищим рівнем суб'єктності людини і вбачає розкриття принципу творчої самодіяльності. Самотність як наслідок самопізнання актуалізує самовираження і спричинює активізацію суб'єктного творення життя через творчу самодіяльність. На перший план в даній площині виходить усвідомлена активність людини та її залученість у діях та вчинках. Через акт творчої самодіяльності особистість створюється і самовизначається, розкриває власний потенціал. Так, самотність відіграє не лише сигнальну функцію, але і роль каталізатору зростання особистості, оскільки саме через неї актуалізується діяльнісний компонент, що згодом призводить до вчинків. Екзистенційна самотність є відображенням та індикатором достатності залучення та свідомої активності особистості у розбудові власних смислотворчих орієнтацій.

Висновок. Дана стаття присвячена результатам емпіричного дослідження та відображенню їх у єдиній онтологічній моделі самотності. Через отримані результати висвітлюється каузальна обумовленість, особливості та психологічні

механізми переживання самотності. Оскільки робота спрямована на вирішення методологічної проблеми існування двох якісно відмінних явищ, що імпліцитно існують у понятті самотність, таку ж спрямованість має і емпірична частина дослідження. Загальна вибірка була розподілена на дві групи в яких в подальшому і досліджувались каузальна обумовленість, особливості та психологічні механізми переживання самотності. В одній із груп за отриманими результатами самотність була результатом процесів самопізнання, в іншій – відображенням незадоволеної потреби у спілкуванні.

Каузальну обумовленість самотності у першій групі становлять обособлення, самопізнання, рефлексія. Оскільки був виявлений взаємозв'язок самотності і самоінтересу, рефлексії, можна стверджувати, що людина, пізнаючи себе, може відчувати самотність як переживання власної неповторності та унікальності. Особливості даної самотності виражаються в тому, що самотність корелює із індивідуалістичними ідентифікаціями, тобто такими, що є відображенням суб'єктивного самовизначення. Важливою особливістю даної самотності є її взаємозв'язок із механізмами психологічного захисту, серед них корелюють із самотністю заперечення та раціоналізація, які є найскладнішими за своєю психологічною будовою. Був виявлений і відображений у моделі механізм переживання даної самотності. Так, при зростанні самоінтересу, рефлексії та обособлення зростає рівень самотності і знижується рівень смислотворчих орієнтацій, внаслідок цього зростають механізми психологічного захисту і підвищують смислотворчі орієнтації, але паралельно з цим підвищують самотність. Отже коли людина пізнає себе, вона усвідомлює власну унікальність і відповідальність за творення свого життя, це руйнує ілюзорний смисл життя, і з цього моменту людина або через принцип творчої самодіяльності створює собі свій смисл життя через актуалізацію і задоволення потреби у самовираженні, або включаються механізми психологічного захисту, а саме заперечення і раціоналізація і знову утворюють ілюзорний смисл життя, і в даний процес людина незалучена, це відбувається неусвідомлено.

Зовсім відмінними є результати у другій групі, де самотність обумовлена незадоволеною потребою у спілкуванні. Серед причин такої самотності було виявлено два аспекти – це незадоволена потреба у спілкуванні та низький рівень комунікативних навичок. Серед особливостей даного переживання був виявлений взаємозв'язок самотності і соціальних ідентифікацій. Це вказує на соціальний характер самотності, тобто що вона породжений саме потребою у спілкуванні. На відміну від першої групи самотність даного типу не пов'язана із самопізнанням, рефлексією. Виявлений взаємозв'язок соціальної самотності із негативним самовідношенням. Тобто, чим більше людина не буде задовольняти потребу у спілкуванні, тим більше буде відчувати себе самотньою і тим гірше буде до себе ставитися. Серед інших наслідків соціальної самотності – зниження смислотворчих орієнтацій. Таким чином можна узагальнити, що якщо людина має достатню якість/кількість спілкування і середній/високий рівень комунікативних навичок, самотність знизиться і підвищиться рівень самовідношення особистості і її смислотворчих орієнтацій.

Також у даній роботі була приділена увага побудові онтологічної моделі, яка вирішує описану методологічну проблему. До побудови моделі була застосована концепція буття людини у трьох площинах: індивід-особистість-індивідуальність. Відповідно індивід є площиною фізичної самотності, що може бути представлена як добровільна, і тоді це є усамітнення, і як примусова, тобто ізоляція. На рівні особистості розгортається соціальна самотність і на рівні індивідуальності – екзистенційна самотність.

Таким чином фізична самотність, що обумовлена незадоволеною потребою у спілкуванні та низьким комунікативними навичками, а також та самотність, що обумовлена самопізнанням, обособленням, що були виявлені під час теоретичного аналізу не суперечать одне одній, оскільки є якісно відмінними явищами, що відбуваються у різних площинах буття людини. Це нівелює суперечність, як методологічній сфері, так і в практичній і прикладній. Дана модель може бути застосована в практичних програмах подолання самотності з відповідною діагностикою і виявленням до якої площини буття відноситься дане переживання.

Література

1. Лабиринты одиночества: Пер. с англ./ Сост., под общ. ред. и предисл. Н.Е. Покровского. - М.: Прогресс, 1989. С.289
2. Неумоева Е.В. Одиночество как психологический феномен и ресурс развития личности в юношеском возрасте: автореф. дис. канд. псих. наук. Тюмень, 2005. - 27с.
3. Артамонова А.А. Переживание одиночества как фактор развития личностного потенциала студентов-первокурсников. Автореф. дисс. канд. психол. наук. М., 2008
4. Харащ А.У. Психология одиночества // Педология/новый век. № 4, 2000 г
5. Айвазян Л.Ю. Взаємозв'язок суб'єктивного відчуття самотності і розвитку особистості // Проблеми сучасної психології: Збірник наукових праць Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка, Інституту психології ім. Г.С.Костюка НАПН України / За ред. С.Д.Максименка, Л.А.Онуфрієвої. – Вип. 13. – Кам'янець-Подільський: Аксіома, 2011. – С.12-21.
6. Варава Л.А. Особливості переживання особистістю почуття самотності у стані соціальної депривації. Автореф. дисс. канд. психол. наук, К., 2009
7. Амбрумова А.Г. Личность. Психология одиночества и суицид // Актуальные вопросы суицидологии. - М., 1988

Ayvazyan L. Y., graduate student of faculty of psychology **ONTOLOGICAL MODEL OF LONELINESS**

The concept of loneliness has different definitions, due to the use of related concepts (isolation, privacy and etc.) as synonyms in some works, and as different in other ones. This concept is defined in some researches as a negative phenomenon in personal development and is associated with the dissatisfaction of the needs in communication, of belonging to a social group, in others it is defined as a result of separation, self-discovery, growth of subjectivity. Controversies in the definition of loneliness form a methodological problem. This article is devoted to the analysis of methodological problems and to the description of the ontological model of loneliness as a way of its solution.

Key words: existential loneliness, social loneliness, personality, development.